

lemondását fogadta el, így Deák Tolnay követője lett. Az 1848. május 8-i zalaegerszegi népgyűlésen Tolnay számolt be a pozsonyi országgyűlés eredményeiről. Nekrológia szerint a „Deák-minisztérium alatt királyi táblai bíró” volt. A június 15-i keszthelyi képviselőválasztás során ellenjelölt nélkül, „közakarattal” választották meg (kiáltották ki) a 2486 választópolgárt számláló keszthelyi választókerület országgyűlési képviselőjévé. A népképviselői országgyűlésen érdemi hozzászólása nem volt, általában a kormánypárti többséggel szavazott, és a liberális erők centrumához tartozott. Miután 1849. március 1-jéig nem jelent meg Debrecenben, és távollétét sem igazolta, a képviselőház 1849. március 26-i határozata értelmében lemondottnak tekintették. A képviselőház alelnöke május 27-én újabb választás kiírását rendelte el a keszthelyi választókerületben. Zala megye központi választmányának június 3-i ülése június 15-ére tűzte ki a választás időpontját. Mind a keszthelyi, mind a tapolcai választókerületben Csány László közlekedési minisztert választották meg közfelkiáltással képviselővé, a képviselőház igazoló bizottmányának július 23-i ülése viszont csak Csány keszthelyi mandátumát igazolta. Tolnay Károly – Deák Ferencsel együtt – 1849. november 8-án adta át igazoló nyilatkozatát a pécsi cs. kir. kerületi katonai parancsnokságon. Az ellene indított hadbírószági eljárást valószínűleg ugyanúgy szüntették meg, mint Deák Ferenc ügyében. Az 1850-es években visszavonultan élt családjával zalaszentmihályi birtokán. 1861-ben, 1865-ben, végül 1872-ben ismét Zala megye keszthelyi választókerületének országgyűlési képviselőjévé választották. 1861-ben a felirati párthoz tartozott, és egy országgyűlési beszéde nyomtatásban is megjelent. 1865-től a Deák-párt, majd utódja, a Liberális Párt híve volt. 1897. március 24-én hunyt el Zalaszentmihályon. Két nappal később temették el a helyi temetőben.¹⁰

Molnár András

A hétfalusi csángók 1848–49-es emlékhelyei

A hétfalusi (más néven barcasági) csángók az erdélyi magyarság sajátos népcsoportja, amely a szászok és románok között beékelődve, Brassó mellett hét faluban (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Zajzon, Tatrang, Pütkeréc) él. Az első négy falu (Négyfalu) ma összefüggő települést alkot és Szecsesevárosnak (Săcele) hívják, a másik három falu azonban önálló község. Ugyancsak e csángó népcsoport tagjaként említik Apáca, Krizba és Barcaújfalu lakóit is, hiszen 1848-ig e tíz község mindegyike Brassóhoz tartozott, mint a város jobbágyfalva. Ha szokásaik, folklóruk eltérő is, de a közös történelmi sors mindenképp szoros egységgé kövicsolta őket.

Amikor 1848 májusában a hétfalusi csángók is küldötteket menesztettek a kolozsvári nemzetgyűlésre, hogy az Unió mellett nyilatkozzanak, és mivel ott határozatban kimondatták az erdők, a legelők, a malom- és kocsmajogok visszaadását is, Brassó városának vezetősége június 27-én börtönbe zárta a csángó falvak küldötteit. A szász igától szabadulni vágyó hétfalusiakat azonban ez sem rettentette el attól, hogy az október 16-i agyagfalvi nemzetgyűlésre is képviselőket küldjenek – szám szerint 28-at –, kinyilatkoztatva, „hogy mint magyar ajkiúk a székely nemzet honvédelmi rendelkezései alá ajánlják magukat, s a nemzet

¹⁰ Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48. (Sajtó alá rendezte Barta István) Bp., 1951.; Zalai Közöny 1897. márc. 27.; Zalamegye 1897. márc. 28. (13. sz.); Keszthelyi Hírlap 1897. márc. 28. (13. sz.); ZML Tolnay Károly iratai. Iskolai bizonyítványok.

törvényes akaratát egyesített erővel támogatják.”¹ A tíz magyar község érezte, hogy két tűz közé szorult, két nemzetiség viharja tépdesi a szabadság, az egységes haza zászlóját. A Kolozsvárról hozott szellem megteremtette gyümölcsét. Papok, tanítók, jegyzők és más intelligens lakosok tanácsát elfogadva átlátta mindenki, hogy a minden oldalról szorongatott magyar községek elszigetelve a nemzetestől, egyedül nem állhatnak ellen a hallható fenyegetések és készülöben lévő támadásoknak: egyhangúlag kimondatott a székely nemzetel kötendő szövetség. Mert hiszen, ha Attila és Árpád rokonok voltak, úgy a székely és a brassómegyei magyarok is egymással rokonok.”² (BORCSA: 1906).

Brassó város 1848 szeptemberében nem a piros-fehér-zöld lobogót, hanem a fekete-sárga zászlót tűzte ki, ezért nem nézte jó szemmel ezt a szövetséget, s a csángó nép megfenyítésére egy nemzetőr csapatot küldött, melyet két román tribun vezetett. „Talán még a tatárok sem lepték úgy meg Hétfalut, mint a négyezer lándzsás oláh, mikor Brassóból kijőve meglepték a türkösi halmot. Ez oláhság nagy része nem volt hétfalusi. Kedvezőnek találta az alkalmat e sok éhezett, puliszkával és fokhagymával élő felkelő sereg élelmi szerek elrablására. Akkor nem bójtöltek. A magyar szalonna zsirjától fénylett az arcuk, még az őket kísérő oláh asszonyoknak is jutott általvetőjük megtömésére. (...) Rémület kezdte elfogni a csángó férfiakat, mikor dobszóval hirdették ki, hogy minden magyar férfi, pap, tanító, jegyzővel együtt jelenjenek meg a türkösi halomnál, hol illő fogadtatásban részesülnek az oláh lándzsások részéről. Kik nem jelennek meg, házuk fog lerontatni. És megjelent valami 600 férfi. A pálcákat kiszedték kezükből. (...) a fenyegető, felfegyverzett oláh tömeg négy sorban körülvette. (...) A magyarság hűledezését enyhítette rögtön azon nyilatkozata az egyik – valljuk meg, a magyarok életét kímélő – derék vezérnek: nem kívánok egyebet a magyaroktól, csak azt, tegyék le az esküt a császár hűségére, mert megsértették az agyagfalvi képviselőik az ott elmondott esküjökkel. E szavaira előáll két harcos vitéz, (?) felemelik a két kardot felfelé keresztbe téve s esküt véve tőlük, keresztül bújtatja a kardok alatt az egész magyarságot, pedig a magyarok mindig hűek voltak a királyhoz s Agyagfalván sem volt szó király iránti hűtlenség és támadásról.” (BORCSA: 1906).

Így lett egy egyszerű halom, egy földhányás a magyarságot megalázó helyé. Ezek után még a küldötteket is elfogták és börtönbe vetették, házaik földjét lerombolták. A börtönből öt hónappal később szabadultak, mikor Bem tábornok bevette Brassót és megnyitatta a feyház kapuját.

December hónap folyamán mindkét oldalról folytatódtak a megtorlások. 8-án a Tömösnél felvonuló Kossuth-huszárok Hétfaluba érve megfélemlítették és megsarcolták a falvak román lakosságát. Hat nappal később román népfelkelők és lovasok vonultak Négyfaluba. Ekkor esett áldozatul Szász György hosszúfalusi lelkész, akit a szájhagyomány szerint izzó vaskályhán addig perzseltek, míg ki nem lehelte lelkét. Borcsa Mihály visszaemlékezései szerint:

¹ Az agyagfalvi nemzetgyűlés jegyzőkönyve 5. lap, 9 pont. In: Bálint András (69. old.)

² Borcsa Mihály lelkész 1824. február 12-én született Bácsfaluban. 1839–1844 között a brassói szász gimnázium diákja. 1844-ben tógatus lett. 1848-ban rövid ideig Barcaújfaluban volt jegyző és tanító, majd 1849-ig Bácsfaluban és Türkösen tanított. A szabadságharc alatt „nem kis része volt a Hétfaluban szervezett 126-ik honvéd zászlóalj kiállításában, s a barcasági magyarságnak lelkesítésében, miért 1849-ben, midőn a muszkák a Tömösnél beütöttek, elfogatása és biztos agyonlövésére elől elmenekülve, Nagyváradon Ormay vadász zászlóaljába állott be, s mint tizedes tette le a Világosnál a fegyvert. Honvéd életében azon kintintetés érte, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter Hódmező-Vásárhelyről Borcsa által küldött egy levelet a Szentesen levő Kossuth Lajoshoz. A dicső hazafival való ezen találkozásá lelkének honszeretét nem kis mérvben fokozta, s megedzé keblében azon szent törekvést, a melynek szülőföldje már eddig is annyit köszönhet, s melytől ezután is oly sokat remélhetünk” – írja Orbán Balázs, aki Hétfaluban jártakor nála szállt meg és akinek Borcsa Mihály igen sok, Hétfalura vonatkozó helytörténeti adatot szolgáltatott.

A szabadságharcból való visszatérése után 1851–57 között Hosszúfaluban tanító, majd 1857–1904 között bácsfalusi lelkész. Az olvasás tanításában bevezette a silabizáló tanmód helyett a hangoztató módszert és az Indali-féle ábácét. Része volt az evangélikus felekezeti iskolák előbb községi, majd állami iskolákká való nyilvánításában. Az ő elnöklése alatt alakult meg és működött a községi iskola-szék. Az óvodai gondnokság elnöke is volt. Gyümölcsöst létesített, és megkedveltette az ifjúsággal a gyümölcsstermesztést. Kezdeményezte a vasárnapi iskolát. Iskolát épített. Verseket, szindarabot, regéket írt, melyek a *Hétfalu* c. lapban jelentek meg. Helytörténeti munkája kiadatlan. 1913. december 3-án halt meg.

„Az oláhok újra megrohanták a magyarokat. Szász György hosszúfalusi lelkésztől pénzt követeltek, de nem adhatott, mert nem volt kéznél. Kínózták, levágták a kisujját, lerántották lábáról s úgy húzták ki az udvarra, de minthogy itt sem árulta el pénze hollétét, a meleg kemencét fejére húzták s így főbelőtték.”

Az eseményekről hírt szerezve, a Háromszéken állomásozó Sárossy Ferenc csapatvezér, Kossuth-huszárjaival és Pürkeren tartózkodó társaival a hétfalusi magyarok segítségére sietett. „Pár románt, akire panasz volt, felhúzatott, s ismét visszament oda, ahonnan jött. Bár ne tette volna, mert ez a végsőkéig felbőszítette a román lakosságot, s emlegetni kezdték, hogy írmagul sem hagyten egyetlen magyart sem” (BORCSA: 1906).³

Ily rettegésben készülődött Hétfalu népe 1848 karácsonyára. „Karácsony szombatján nagy sürgés és forgás volt a hétfalusi gazdaasszonyok közt, mindenik kalácsot, réteseket s más csemegéket készített, hogy az őket megvédett honvédek a szent ünnepeken megvendégelhessék.” (ORBÁN: 1991.) A Kossuth-huszároknak azonban vissza kellett vonulniuk Háromszékre s az asszonyok sem fejezhették be a sütést, mert Brassó-Deresztye felől hatalmas román sereg rontott az immár védtelen csángókra, s kegyetlen módon legyilkoltak mindenkit, ki nem tudott előlük elmenekülni. „A bácsfalusi magyar templomnál garmadába rakták a legyilkoltakat s így tették a többi községekben is. Tatranon csaknem az egész magyarságot kiperzselték, még az Út templomát sem kímélték meg: az is feldúlták.” (KOLUMBAN: 1903.) „Bednere György akkori lelkész feljegyezte az 1848-as véres karácsonyt, amikor Tatranon december 23-án a karácsonyi kalácsot sütő kemencékből lapátokkal szétszórt parázzsal több mint száz épületet gyújtottak fel, a szarvasmarhák tucatjait leölték vagy elhajtották. Személy szerint csak a lelkésznek 1849 forintra menő kárt okoztak. Ő maga csak úgy menekülhetett meg Szász György hosszúfalusi kollégájának a sorsától – akit legyilkoltak – hogy a pürkeréci lelkésszel, Türkösi Andrással, a szomszéd községen, Bodolán alul menekült, ahol a császári katonák elfogták, Brassóba kísérték s miután ott ártatlanságukról megbizonyosodtak, szabadon bocsátották. Ugyanő feljegyezte annak a 6 tatranji lakosnak a nevét, akiket a garázdálkodók legyilkoltak.” (MEZEI: kézirat). „Legtöbben ugye, onnan haltak meg, Bácsfaluból, mert ott jöttek le a Tömösi szoroson, csak ilyen muszkák voltak, de románság is volt, mert mikor elmentek, akkor hallották, hogy románul beszéltek. Aztán, ugye, követeltek aranyat, ékszer, hogy fizessék meg a férjüket. Bementek a házba és felvették a harcot azért az emberek velük, verekedtek, de sokan nem voltak rá készülve és meghaltak... Ott a temetőnek a sarkán, ott volt egy kő, s ott azon a kőn többet lefelejték, lenyakaltak. S aztán mire kijöttek Brassóból valami szász csapat addig már elmentek a muszkák. (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). „Egy könyv írta, onnét olvastuk, hogy kilométeres köre tették a fejét.” (1997: Barta Jánosné, Hosszúfalu, 72 éves.)

A fentiekben többnyire az evangélikus csángó áldozatokról esett szó, Koós Ferenc is csak az evangélikus egyházközségek anyakönyveit nézte át. „Véres karácsony szombatjának” azonban vannak katolikus áldozatai is, mint ahogy az a türkösi katolikus egyház anyakönyvéből kitűnik.⁵

A bácsfalusiak és türkösiek a Nagykőhavas felé menekültek, s a Kőba⁶ tágas sziklaodúiban⁷ húzódtak meg. Ennek nyomai még ma is látszanak: „az oda felhúzódtott csángók tüzeitől

³ Természetesen a négyfalusi románok írásaiban is megjelennek ezek az események. George Moroianu a *Szeccseléi arcképek* (Chipuri din Săcele) című kötetében megjelent életrajzi írásaiban a következőket írja: „Nua néne, ameddig élt, két forradalmat is megért. Az 1848-ast, amikor a székelyek betörték Szeccselébe, kirabolva a román gazdaságokat, főleg a leggazdagabbakat és megölve számos románt, aki az útjukba akadt. A legtöbben innen, mesélte ő, sebtében átmentek az Országba [ezalatt Havasalföldet érti – a szerk.], azzal, amit éppen magukkal tudtak vinni. (...) Miután az orosz császár katonái leereszkedtek Brassó felé és arra, Erdély belseje felé, és miután lecsillapították a székelyek felkelését, mi is visszatértünk házainkba. Istenem, micsoda pusztítás! Alig találunk valamit a gazdaságainkban.”

⁴ A neveket lásd Koós Ferenc összesítésében.

⁵ A nevek a tanulmány végén találhatóak.

⁶ „Eredeti alakja *Kőbába* volt, ebben az alakjában ma már nem használatos. Az eredeti *Kőbába* alak utótagja a bába ‘öregasszony’ tájszó. A hegycsúcson álló szikla nevét onnan nyerte, hogy a néphit szerint alakja egy ülő öregasszony alakjához hasonlít. Később a helynév értelme elhomályosult, a nép a *Kőbába* nevet helyhatározós alaknak érezte s elvonta belőle a mai *Kőba* alakot.” (Árvay, 65 old.)

⁷ „Az egyik sziklán bevésve 1849 áll, amikor itt találtak oltalmat üldözések elől.” (Árvay, 66. old.)

elfüstölődött a barlang. Ezt láttam, de ennél többet nem beszéltek róla annak idején.” (1997: Jakab Irén, Bácsfalu, 58 éves). De nem voltak sokkal szerencsésebben azok sem, akik a Kőbánba menekültek. „Tél lévén, a hó elárulta a menekülők útját, utána mentek, s he nem is ölték meg, de mindenükből kifosztották őket, míg sokat az izgalom, a fagy és éhség tett életre nyomorékká. (...) Az áldozatokat 1848. december hó 25-én lelkesz és tanító nélkül temették el, mert Bartha Márton papom a felső-tömösi vámra, én Borcsa Mihály énekvezető az alsótömösi vámra menekültem. A legyilkoltaknak özvegyei, árván maradván, azokról senki sem gondoskodott, sőt még emlegetni sem merték az áldozatokat. Csak 1857. után merték s templomban az 1848-iki véres karácsonyt szóba hozni, a hátramaradottakat nyilvánosan is vígasztalni s a vértanúkról kegyelettel megemlékezni”. (BORCSA: 1906.)

Van azonban a hétfalusi csángó népnek olyan emlékhelye is, amely láttán büszkeség költözik a szívekbe, még akkor is, ha a dicsőség csak oly csekély volt. Ilyen a *Magyarvár*, amely a második tömösi csata színhelye volt 1849. június 18–20. között. „Ezen körülbelül 100 láb magas sziklagenicret a hétfalusiak ma is Magyarvárnak nevezik, azért, mert 1849-ben az orosz invasikór itt volt Kiss Sándornak utolsó hadállásra. Az ezen szoros védelmére rendelt székelység hős vezérüknek vezetése alatt bár maroknyi nép, a roppant barbár sereggel szemben emberül megállott.” (ORBÁN: 1991.) Kiss Sándor ezredes 1600 honvéddel és 7, Gábor Áron műhelyéből kikerült ágyúval szállt szembe Alexander Nyikolajevics Lüders cári gyalogossági tábornok orosz seregével, mintegy 26 600 katonával és azok 60 ágyújával. „A két napon át folyó harcban az oroszoknak csak nagy veszteségek árán sikerült kiverniük az egymás mögött kiépített két védőállásból a honvédeket. A harmadik, és a túlerő ellenében még sikerrel védhető állást azonban még mindig nem sikerült bevenniük.” (HERMANN: 1996) „Ott volt egy nagy harc, mert ez a Kiss Sándor ezredes ott volt a csapatával, oda befészkelve abba a Lámába. Van egy hegy, amelyiknek azt mondják: a Lámba, ahol van az emlékkő, azzal szembe, s oda be volt fészkelve, úgy hogy többször megtámadták a muszkák s nem tudták kiverni onnan. Volt eset, hogy 16 000 muszka jött és ő 1600 katonájával szembe állt velük. S mindig visszaverték. S akkor egy alkalommal egy százs Gebauer nevezetű százs erdőőr elárulta a muszkáknak és elvezette a Lámába. Egy ösvenyt tudott s felvezette a muszkákat és bekerítették őket s mire észrevették, már késő volt.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). „A Prediál-tetőtől pontról pontra, lépésről, lépésre csak a kancsukával ösztökélt muszkák és a védők vitéz holttestén keresztül törhetett magának utat a roppant erő, az úgynevezett *Magyarvár*ig, ahol a két ellenfél döntő harca folyt le, amely ott is csak árulással végződhetett az orosz had előnyére, amennyiben egy Gebauer nevű százs erdőcsősz kalauzolása mellett, mellékösvényeken megkerülhetné a maroknyi székelység-honvéd sereget.” (NAGY: 1998).

A jó taktikával, „leonidászi” önfeláldozással, hősiesen harcoló magyar honvédek, csak miután az ellenállás végleg kilátástalanná vált, hagyták el védőállásaikat és menekültek Háromszék felé. Miután többszörösen megsebesítették, Kiss Sándor ezredes a Tömös völgyének Bolnok⁸ felőli részén fogták el. Az itt található forrást a hős vezér emlékére a hétfalusiak *Sándor vizének*⁹ nevezték el. „A Tizás alatt ez a Kiss Sándor őrnagy leszállt a lováról, hogy igyék vizet. Ott van egy kút, egy forrás. Sebesülve volt. Úgy mondják átlagosan, hogy talán hét lándzsás szúrása volt s vizet ivott s ott meghalt. S azóta nevezik máig itt Sándor kútjának azt a forrást. Ott volt elvezett vályú csinálva, de most talán tönkre ment ott is.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). Balázs Mártonné (1995: Bácsfalu) már pontatlanul emlékszik idevágó olvasmányaira: „Mikor volt a kurucjárás, abba az időbe volt egy ütközet, itt, ahol van az a domb, az a sánc. És ott a sáncnál esett el, annak a csapatnak a vezére, amelyiket úgy hívták, hogy Nagy Sándor. S akkor aztán, hogy maradjon fent annak a vezérnek a neve, a vizet nevezték el arról.”

8 Hegy Bácsfalu felett

9 Árvay azonban ezt írja a forrásról: „a monda szerint Sándor hétfalusi magyar, ki is e nagy forrást a bolnokon fekvő kaszálójából: fűvét a marhataposás ellen megóvandó, csontba zárt (!)... cső (?) által eltávolította, de később e tettet megbánván egy kőszikláról leugrott. (...) az 1865. évi forrás által közölt mondát ma nem ismerik.” (76. old.) A hasonló Sándor vize c. regét azonban Borcsa Mihály közli 1906-ban. (Hétfalu)

A tömösi csatát nyert orosz sereg június 20-án Brassóba ért, s a világosi fegyverletételig a város az orosz hadműveletek kiindulópontjává és a seregek főhadiszállásává vált. A Bodzai-szoroson át Brassóba igyekvő csapatok megsarcolták Háromfalut, egy zajzoni dombra ennivalót hordatva fel. Ennek emlékét őrzi a domb neve: *Muszkaasztal*. „A Háromfalu találkozásánál a Zajzontóka híja fölött, a Buska-erdő lenyúló hegyfokán, melyet Bikkos tetőnek hívnak, van mintegy száz méter hosszúságú és néhány méter szélességű fenyves-erdő-csik, melyet a nép „Muszka-asztal”-nak nevez. Szomorú emléket őríz. A magyar szabadságharc leverésére az osztrákok által behívott orosz seregek egyik előcsapata, mely a Bodzai-szoroson nyomult előre, ezen a hegyfokon tartott pihenőt, ahonnan a vidék minden irányába jó kitekintés nyílt. – Az öregek elbeszélése szerint Háromfalu népe kényszerítő parancs folytán az ellenséges csapatoknak ide hordta fel a kiszabott élelem-mennyiséget, melyből azok vígan lakmároztak. Ezért kapta a „Muszka-asztal” nevet. (MEZEL: kézirat) „Arról halottunk, hogy a háború ideje alatt, bizonyára a nyolcszázas években lehetett az, hogy a muszkák ott kint voltak s akkor az ítélt ki kellett hordani s akkor beöntötték egy nagy kádba, mibe, s összekavarták s úgy megették a mindenféle ételt.” (1997: Koszta Istvánné, 72 éves Tatrang). „Abba az időbe, én es ahogy hallottam a szüleimtől, oda vitték ki az ételt a muszkáknak. Mindenkinek amije volt. egyiknek volt laskaleves, másinak tárkonyosleves vagy tudom is én mi, s akkor oda kihordták, s akkor betették egy nagy lábba, fazékba vagy mibe. Azért mondják ma Munkaasztal.” (1995: Zajzon). „A muszkák biéjöttek, s mikor idejöttek, oda telepedtek le. S akkor vitték ki az ítélt nekik. S attól fogva mondták, hogy a Munkaasztal.” (1997: Vajda András, 69 éves Zajzon). „A Zajzon melletti dombtetőn táborozott 1848-ban egy orosz csapat, hogy nehogy megmérgezzék. A helyi lakosság köteles volt a katonáknak ételt vinni. Mindenki abból az ételből vitt, amit aznap evett. Ezt egy nagy hordóba gyűjtötték, összekeverték és így osztották ki a katonáknak. Ezért nevezik ezt a helyet ma is Muszkaasztalnak.” (SERES: 1984).

A fent említett természeti helyek elnevezésén kívül a csángó nép két emlékművet is emelt az 1848–49-es szabadságharc hőseire és áldozataira emlékezve. Mindkét emlékmű Koós Ferenc tanfelügyelő áldásos munkájának köszönhető, aki maga is honvéd volt.

A Magyarvár ormára 1881-ben a magyar mérnök- és építész-egylet honvédszobrot állított, „melynek felavatásánál a brassói magyar dalárdával én is résztvettem, mint 1848–49-es huszár” – írta Koós. Ez az emlékmű kedvenc kirándulóhelye lett a hétfalusi és brassói magyarságnak, s a körülötte elterülő Kossuth-liget igen sok majálisnak lett színhelye. Az elmúlt évszázad folyamán az emlékmű senkit nem zavart, az 1989-es forradalom után azonban rongáló kezek áldozata lett.

1891-ben az 51 csángó vértanú, a decemberi kivégzések és „véres karácsony szombatja” áldozatainak emlékére a csernátfalusi főtéren, az akkori Kossuth-téren emlékoszlopot állítottak. „Ezt az emlékoszlopot is már a brassói és brassómezei EMKE fiókja kebelében indítványoztam s annak nevében gyűjtöttem reá a költséget. Összesen 900 koronába került s nagy ünnepélyel avattuk fel. A felavató beszédet is én tartottam. Részt vett ezen az ünnepélyen az EMKE-n kívül a brassói és brassómezei magyarság, a leányok és községek a koszorúk egész seregét hozták el. Ilyen szép csángóünnepet nem látott többé a hétfalusi csángó nép” (KOÓS: 1891.)

Az emlékmű azonban alig negyedévszázadig állhatott eredeti helyén. Amikor a románok Hétfaluba is bevonultak, Négyfalu lakói a Hosszúfalu-alszegi evangélikus temetőbe menekítették. „Ez év folyamán (1923) a Magyarpárt kérésére helyt adott az egyházközség a temetőben az 1848-ik évben vértanú halált halt 11 Hosszúfalusi csángó gazda sírja fölé a Csernátfalusi piacon fölállított 1848-as szabadságszobor ledöntött részeinek az elhelyezésére, illetve fölállítására.”¹⁹ (MIKLÓS: 1965.) „A mi emlékművünk is fel volt állítva Csernátfaluban, ott ahol van a mai emlékszóbor, a katona, oda a helyibe. Aztán mikor bejöttek a románok 18-ba, 22-be történt, hogy ledöntötték, akkor, hogy ne vessen el kárba az emlékmű, elmentek – itt volt az a Papp Endre nagy ügyvéd, doktor –, szekerekkel le s felrakták a szekerekre s felhozták ide, úgy ahogy volt felállítva, úgy állították fel itt a temető sarkába. Azóta is itt van.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves). „A KOÓS FERENCZ által 1891-ben Csernátfalu piac terén felállított szobor háborítatlanul állt 1926. január 6-ig, amikor egy éjszaka ismeretlen tettesek ledöntötték. Hogy helyébe a ma álló emlékművet állítsák fel. A ledöntött szobor

darabjait dr. Papp Endréné született Köpe Anna helybeli születésű lakós és Sipos András főesperes hosszúfalusi lelkész közbejárásával elszállították a Hosszúfalu alszegi evangélikus temetőbe és ott állították fel.”²⁰ (JANI: 1983.)

A 1981-ben az egyházközség titokban kijavíttatta a letöredezett sarkakat és új márványtáblákat csináltatott. „Aztán kijavíttattuk. Mert már a feliratok nem látszottak, kereken a négy részén. Akkor volt itt egy fiú. Elekes Mihály, ilyen kőfaragó, mozaikos, márványlapokra szépen felvéste, mert megkaptuk a könyvet róla, ami ír nevekről is, hogy kik haltak meg, melyik falukból mennyien és abban az első lapon megvan az emlékkő. S ott külön-külön a feliratok le vannak írva s akkor arról leírta ő, befaragta ebbe a négy márványlapba. S akkor készen volt s hogy ne vegyenek észre semmit – a változás előtt történt, a kommunizmusban –, délelőtt, mikor még a temetőben csend volt, akkor kimentünk s gyorsan felszereltük, amikor nem látott senki semmit. Csak ott csodálkoztak, mikor jöttek délután, hogy hát mikor változott ez meg ilyen hamar, nem vett észre senki semmit. Halottak napján délelőtt. Mert aztán este, mikor mi is kimentünk gyertyát gyújtogatni, akkor jöttek valami emberek, akik kommunisták voltak, hogy: Jancsi, hát ez hogy történt? Ki szerelte fel? Nem tud senki semmit róla. Mondtam, hát, én is csodálkozok, hogy ott van, éppúgy mint ti. Az emberiségnek jó, ha akadnak még, akik felújítsanak ilyen dolgokat.” (1997: Barta János, Hosszúfalu, 70 éves).

Ám az 1990-es évek barbársága ezen az emlékművön is nyomot hagyott: sárga festékekkel öntötték le. Hétfalu csángósága azonban igyekezett nemcsak az emlékművet helyreállítani, valamint az emlékezetet is mindig frissíteni és éltetni a 48-as hagyományokat.

És amikor hagyományokról, főleg szájhagyományról, esik szó, nem feledkezhetünk meg még egy fontos momentumról. Ezúttal nem emlékezésről, hanem tiszteletadásról van szó. 1893 tavaszán Sipos Jánosné, Bereczki Annának az az ötlete támadt, hogy tekintettel Kossuth Lajos magas életkorára, számára halotti leplet és fejpárnát készít. A babérgirlandokkal és a Kossuth család címerével díszített szemfedőn a következő jelige állt: „A derék nem fél az idők mohától, a koporsóból kitor és eget kér. – A héfalusi csángó nők tisztelete jeléül Sipos Jánosné 1893”. A kormányzó házi orvosával és Turin város polgármesterével folytatott levelezés nyomán, a kegyeleti tárgyakat elszállították és Turinban őrizték a kormányzó haláláig, amikor e tárgyak a nyilvánosság szeme elé kerültek. A tárgyakról fénykép is készült, melyet a Sipos családnak is elküldtek, valamint pontos leírást adott róluk visszaemlékezéseiben Kelemen György 48-as honvéd.

Koós Ferenc: A véres Karácsony áldozatai¹⁰

1848. december hó 23-én, szombat napon, melyet azóta ott a nép: „véres karácsony-szombat”-nak nevez, megölettek:

1. *Jakab János falnagy*, 59 éves. Ágyában betegen fekvé lövették meg. 2. *Mezei István*, 53 éves. A türkösi mezőn szúrták le. 3. *Lőrincz István*, 23 éves. Szájba lőtték pisztollyal s azután mindkét fogsorát bevették. 4. *Veres János*, 31 éves. Az utca szögletén álló kövön vágták el nyakát. 5. *Blöz István*, 27 éves. A mostani állami iskola előtt lőtték agyon. 6. *Pap Mihály*, 22 éves. Ezt is ott lőtték agyon. 7. *Tóth Pál János*, 26 éves. Ezt is ott lőtték agyon, pedig felesége pénzt adott váltságul. 8. *Musát György*, 40 éves. Az utca szögletén álló kövön vágták el nyakát. 9. *Vereske János*, 40 éves. A házból kihúzták a mostani állami iskolatelek elé és lelőtték, dacára annak, hogy felesége 30 forintot adott váltságul. 10. *Gödri István*, 43 éves. Ezt is azon a helyen lőtték le. 11. *Simon János* kontrás, 50 éves. Dulakodás után ezt is lelőtték az udvarán. 12. *Mezei János*, 45 éves. Saját udvarán lőtték agyon. 13. *Benedek András*, 40 éves. Az utcán lőtték agyon. 14. *Iffy Benedek András*, 19 éves. Szekéren menekült, de a Tiszás erdő alatt a szembe jövő száguldó román lovasok agyonlőtték. 15. *Falnagy Mihály*, 20 éves. Házukba menekülés közbe hátra lőtték. 16. *Bacsó András*, 38 éves. Türkösi kapuja előtt lőtték le. 17. *Veres Mihály*, 39 éves. Saját udvarán lőtték le.

Ezen 17 magyar hulláját az utcán egymásra dobolták. Bácsfaluból Türköse rontottak, mialatt Szén János, mély sebektől borítva a holttestek közül kimászott, megmenekült és még több éven át hordozta hátában a golyót, Szája is keresztül volt a lándzsások által szúrva. Ezen

¹⁰ In: Koós: A csángó szobor története 12–16. old.

17 vértanú a bácsfalusi ág, evang. Templom mögött közös sírban pihen. – Ezek számát szaporította 1849. július 20-án

18. *Antal István*, kit a kozákok a bácsfalusi mezőn szúrtak le, midőn Bartha Márton akkori bácsfalusi ág. evang. Pappal Háromszékre akartak menekülni. Bartha Mártonnal több ízbeni „Pardon!” kiáltása után életét meghagyták, de mindenéből kifosztották s csak ingben és mezítláb bocsájtották vissza a községbe.

Hogy Bácsfaluban több áldozat nem esett, azt annak lehet köszönni, hogy a mellékutczákban lakók elmenekültek a hegyek közé, főleg a Kőba völgyébe, honnan csak több nap múlva mertek visszatérni.

A Mészárlás után a Tömös bal partján megállapodott brassói „Freischarr” önkéntes csapat is bevonult Bácsfaluba s Dillmoné szász tanár meglátván a legyilkoltakat, megindultan így kiáltott fel: ‘Ach, Herr Jesus!’ Mire Lukács Sára, az egyik vértanú kesergő neje, így válaszolt: „Már akherjázusozhat, ha az urak nem akadályozták meg a gyilkolást.’

Az áldozatokat 1848. december 24-én lelkész nélkül temették el. A legyilkoltak özvegyei, árvái maradván, azokról senki sem gondoskodott, sőt még emlegetni sem merték az áldozatokat. Csak 1857 után merték a templomban 1848-iki véres Karácsonyt szóba hozni, a hátramaradottakat nyilvánosan is vigasztalni s a vértanukról kegyelettel megemlékezni.

TÜRKÖSBEN 1848. évi december hó 23-án

19. *Tóthpál István*, 27 éves. 20. *Marin János*, 45 éves. 21. *Iffy Szász György István*, 17 éves. 22. *Bekes István*, 18 éves. 23. *Öreg Pap János*, 65 éves. 24. *Szász István György*, 60 éves, 25. *Antal Bacsó Mihály*, 47 éves. 26. *Vereske Mihály*, 62 éves. 27. *Molnár János*, 42 éves. 28. *Buda András*, 75 éves.

Az anyakönyvbe ezek nevei után ez van bejegyezve. „Erőszakos halállal, lelkész nélkül temették el.”

CSERNÁTFALUBAN 1848. Deczember hó 23-án

29. *Szász Kurucz János*, 52 éves. 30. *Székely Pajor Mihály*, 49 éves. 31. *Csarmazi Márton*, 27 éves. 32. *Dénes János*, 16 éves. 1848. december 14-én. 33. *Soós Márton*, 42 éves. 1848. december 24-én. 34. Tiszteletes *Szász György*, ág. evang. Lelkész, 77 éves. Erőszakos meggyilkoltatás által 1848. December hó 14-én. 35. *Deák Józsi Péter*, itt született és lakott evang. Földész, 68 éves, 1848. Deczember hó 14-én meggyilkoltatott. 36. *Bölösi Lajos*, ezen ev. Egyháznak iskolamestere, 35 éves. Brassóba akart menekülni szekérrel, de Csernátfalú végén két Kossuth-huszárral találkozván, az egyik belőtt a szekérbe és a golyó homlokon találván, szörnyű halálal halt. Őt is Szásszal temették el. 37. *Iffy Köpe Falmagy András*, 35 éves, itteni születésű lakós földész. Meggyilkoltatott saját udvarán 1848. Deczember 14-én. 38. *Tóth Mihály*, itt született és lakott evang. Földész, 62 éves. Agyonlövetett saját udvarán 1848. Deczember 14-én. Eltemettetett a temetőbe 1851. Január 26-án. 39. *Sárai János*, itt született és lakott, 35 éves, ev. Földész. Agyonlőtték 1848. Deczember 14-én. Lelkész nélkül temették el. 40. *Vajda Csabai Márton*, 45 éves, ványolós. Éjjel rablók ölték meg. Temette a helybeli pap. 41. *Czigány György*. A község végén a mezőn ölték meg. 42. *Csakás András*. Tatrangból jövet, a mezőn ölték meg. 43. *Dávid István*. Annyira megverték, hogy később belehalt. 44. *Sükkösd Sámuel* dévai ev. ref. lelkészt a kozákok lötték agyon 1849. június 20-án. A hosszufalusi ág. ev. Temetőben alussza az igazak álmát.

TATRAGON 1848. Deczember 23-án, szombaton.

45. *Vánca Péter*, 38 éves, nő, agyonlövetett. 46. *Csere Péter*, 46 éves, a malom árkába fojtották. 47. *Csere Mihály*, 45 éves, agyonlövetett. 48. *Pára János György*, 27 éves, nő, agyonlövetett. 49. *Kajtsa József*, 39 éves, nő, agyonlövetett. 50. *Szoná Tamás*, 50 éves, agyonlövetett. 51. *Vánca Samu*, 53 éves, agyonlövetett.

Továbbá *Gossuj András* 40 éves bácsfalusi római katolikus „megöletett a zenebonáskodó oláhok által karácsony szombatján, kínosan halt meg” 1848. december 23-án eltemettetett Türkösön december 27-én. *Virág Katalin* 40 éves bodolai cigánynő „nem élhetett a zenebona miatt, minden szertartás nélkül temettetett el a falusiak által Bodolán”. *Farkas József* 27 éves római katolikus bodolai napszámos és *Dudás János* 27 éves római katolikus napszámos. „Mint nemzetörök és önkéntes honvédek kiharancsolatva többedmagukkal Tatrangra átmentek a zenebonás oláhokot elfogni, hol is ezek ketten a népfölkelés alkalmával azon zenebona következtében megölettek.”¹¹

¹¹ In: A Barcaság 1848–1849-ben. 43. old.

Irodalom:

A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk. Hochbauer Gyula. Szecseleváros. 1998. – *Árva József*: Hétfalu helynevei. Kolozsvár. 1943. – *Bálint András*: A barcasági magyarok története. (Kézirat) – *Borcsa Mihály* naplója. In: Seres András: Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról. Novos Kiadó. 1992. – *Borcsa Mihály* visszaemlékezései. In: Hétfalu. 1906. évf. – *Kelemen György* visszaemlékezése. In: Kelemen Kálmán: A csángók. Statisztikai Vállalat Kiadó. 1975. – *Kolombán Lajos*: A hétfalusi csángók a múltban és jelenben. Brassó. 1903. – *Koós Ferenc*: A csángó-szobor története. Brassó. 1891. – *Mezei István*: A barcasági csángók története (Kézirat) – *Mezei István*: A brassómezei evangélikus egyházmegye története. (Kézirat) – *Miklós István*: A csángók története. Hosszúfalu története. 1366–1964-ig. (Kézirat) – Mit jelent számunkra? Négyfalu. 1995. – *Moroianu, George*: Chipuri din Săcele. II. (reprint) kiadás. Szecseleváros. 1995. – *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harcza 1848–49. (részlet) In: Brassói Lapok. 1998. 8. sz. – *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. VI. kötet. Európai Idő Kiadó. 1991. – *ösv. Jani Mihályné*: A hosszúfalusi emlékmű kijavításának rövid jegyzőkönyve. 2 gépelt oldal. 1983.

Veres Emese Gyöngyvér

Az első világháború Zomborból nézve

A század első évtizedében el-elborította a háború felhője Európa szabadságtól ragyogó egét, de mindig szét is oszlott. Szétoszlatta az egyre nagyobb ütemű fejlődés. Az igényesség legyűrni látott az emberek harci kedvét, a művészetek pedig a kultúrára és az új idők szó-rakoztató 'iparának' kínálatára tereltek a figyelmet.

Egy évvel a háború kitörése előtt a balkáni *Fekete Kéz* titkos szervezet tagjai merényletet készítenek elő. Céljuk: felszabadítani a délszlávokat, az ehhez vezető utat pedig egy hősi akcióban látják. 1914. június 28-án, a boszniai hadgyakorlat befejeztével a trónörökös, Ferenc Ferdinánd és hitvese Sarajevóba látogat, ahol Gavrilo Princip merénylet áldozatává válik. Az idős Ferenc József némi habozás után, július 28-án aláírja a Szerbiának szóló hadüzenetet...

A boldog békeidőknek vége.

„1914 augusztusában Európa keletén és nyugatán megdördülnek az ágyúk. S a század, amely az Ész, a Szabadság és Testvériség csillagzata alatt született, sűrű füstben, tűzben és vérben merült el.” – olvashatjuk a *Világtörténet* Képekben című könyvben.

„A világháború kitörése teljesen új helyzetet teremtett Zomborban is. A mozgósítás alkalmával 3396 férfi vonult be katonának és a város tisztviselői közül is nagyon sokan cserélték fel a harcterre eddigi munkahelyüket. A város fejlesztéséről szó sem lehetett a háború alatt, a munkáskezek mind puskát markoltak a munka szerszámai helyett és a városvezetőség legnagyobb gondjává az ellátás és a háborús szükségletek kielégítése vált. A Vadászkiirtben és a Polgári Kaszinóban kórházakat rendezte be, egy év múlva pedig a karmelita rendházat is járóbetegkórházzá alakították át. (...) Egyre nagyobb számban érkeztek betegek és sebesült katonák és a járóbeteg sűrűn szedték áldozataikat a polgári lakosság soraiból is. Zombornak már az első hónapokban sok hősi halottja volt, ami bizonyítja, hogy a zomboriak a harctereken is megállták a helyüket. 1916-ban a Mosztonga nagy területeken öntött el, s a víz levezetését csak úgy tudták meggyorsítani, hogy a Mosztongát hadifogoly munkásokkal két helyen átvágták. Dr. Fehér polgármester 1916 áprilisában nyugdíjazását kérte. Helyébe Kleiner Lajos áronszéki elnök-helyettest választották polgármesterré. Ő volt a város utolsó magyar polgármestere Zombor 1941. évi felszabadításáig.” – írja könyvében Muhi János.¹

A Zombornak bevonult (és bevonultatott) katonák zömében a 23. császári és királyi gyalogezredbe kerültek. Az ezred Kún József Jenő, tartalékos hadnagy szerkesztette, kétnyelvű (német–magyar) *Hadialbumából* sokat megtudhatunk a világháború első két évéről. A szerkesztő előszavában olvashatjuk a következőket:

„Húsz hónapja tart az iszonyatos mérkőzés... Az emberiség legfélelmetesebb és legnagyobb háborújának véres húsz hónapját éltük át, ezzel szinte lehetetlennek tartott eredményeket, büszke győzelmeket, ragyogó diadalokat adatott megérniünk...

¹ Muhi János: Zombor története. Kanalgya Kiadó, Zombor, 1944.